

Olykor valóban csak ismertető, de tudatosan, vállaltan teszi ezt, mert fontosnak tudja azt az ügyet, melynek szolgálatába szegődött, miként a *Kapcsolattörténet és magatartás* című tanulmányában, Váradi-Strenberg János munkásságát ismertető írásában. Máskor értéknek alig minősíthető, de jövőt reméltető mozdulások mellé áll, az ismertetéssel a serkentés, buzdítás ethoszát képviselve (*A Kárpáti Kalendárium irodalmi mellékletei 1971—1973*). A bensőséges, baráti ismeretség olykor mély, elgondolkodtató sorsképet sűrít egyetlen mondatába is. Kovács Vilmosról írja, hogy szerkesztői pályája „egyik csúcának tartja a Kárpáti Kalendárium azóta már megszűnt *Irodalmi Melléklet*-nek életre hívását”.

Kötetének legjobb írásai — a Szilágyi Domokosról és Cs. Szabó Lászlórról szóló esszéi — közé sorolom az *Érték és valóság* című tanulmányát. Módszerében lényegesen eltér amazoktól. Egy, a köztudatban valóban elevenen élő megállapítás cáfolatát adja. A jugoszláviai magyar irodalomról közkeletű az a nézet, hogy „a nemzetiségi sorsban való élest, a szűkebb haza gondjait — megkerüli”. Szakolczay Lajos tanulmánya gazdag ismeretanyagra támaszkodva a legkülönbözőbb műfajok elemzésével korrigálja ezt a tételt, s bőséges dokumentumanyaggal, sokféle szépirodalmi és szociográfiai mű elemzésével egyúttal a jugoszláviai magyar társadalom különböző rétegeiről és problémáiról is képet ad, egyebek mellett Gion Nándor, Tolnai Ottó és Domonkos István műveinek társadalmi vonatkozásait elemzi meggyőzően és plasztikusan.

Szakolczay Lajos lelkiismeretes irodalmár, nem elégszik meg benyomásainak rögzítésével, írásából mindig kiviláglik a szakirodalom ismerete, mások nézeteinek gondos mérlegelése és értékelése. Természetesen eddigi munkássága során nemcsak a nemzetiségi és a nyugati magyar irodalmakkal foglalkozott. Kötetéből a más témakörű írásokat mellőzte, de élő vonatkozásrendszerük jelen van, ily módon mégis közvetlenül építi az egyetemes magyar irodalom szerves szemléletének lehetőségét. (*Szépirodalmi.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Esterházy Péter: Kis Magyar Pornográfia

Esterházy tudatos, életművet építő epikus, aki bizonyos gondolati és alakításbeli allapprincípiumokhoz hű, de mindig mást, meghökkentőt nyújt. Most is új a szerkezeti ötlet: a négy rész: I. (*egy Pobjeda hátsó ülésén*), II. (*anekdot*), III. („?”), IV. (*a lélek mérnöke*) az utóbbi évek, s a harminc évvel korábbiak, a politika és a „pornográfia” rafinált összemontírozásával egyszerre hordoz eszmei és formai sugallatokat. Most is vannak szójátékai, szóalkotásai („befellegzés”), szóláskiferdítései („Jóból is megárt a rossz”), amelyek csak első pillantásra tartalmatlanok, valójában lényeges részt vállalnak az egész hangulati-tartalmi kompozícióból. Ha az ötvenes évek határóréről az áll, hogy „gyűlölte a nép közelebről meg nem határozott ellenségeit”, vagy Rákosiról, hogy „véres kezű demokrata”, akkor e paradoxonok dermesztően komoly valóságselemekre utalnak. (Az ilyesfajta tréfáról írja a szerző: „egy nehéz, jelentékeny gondolat helyén áll, egyszerre ujjmutatásul és szemhunyorításul”.) Az irodalmi formával űzött játék is többet és mást vesz célba az irodalmi klisénél: Rákosiról olvassuk, hogy „egyébként megszállottként szeretett szabadságos ávósnak felöltözni, a sapkája mellett virág volt, kenyerestarisznya

az oldalán, a kardot a mentével együtt felkötötte a hátára, vágott egy útszéli meggyfáról botot magának, úgy haladt a dülön, akár akárki más, aki öreg szülejéhez iparkodik hazafelé — volt is dolga a biztonsági őröknek: sok. Így élvezte a nép szeretetét.” Ami a felszínen merő stílusvicc, az a leírás elemei és hangneme, valamint az ábrázolt személy és korszak ellentétén alapuló leleplezés, végső soron pedig egy egész periódus álságainak, valós vagy tettetett hiszékenységének, történelmi analógiákkal dúsított kultikus szemléletének ke-serű kinevetetése.

Mint a korábbi Esterházy-művekben, itt is találkozhatni a legkülönbözőbb helyekről (a Bibliától slágerszövegig) származó provokatív („A magyarok Iste-nére üszkösünk”) vagy humoros (a Trabant használati utasítása), komolyan vett („A kelet-européer pontossága”) vagy félig komolyan vett („a lélek mér-nöke”), illetve nagyon is komolyan vett idézetekkel. Ez utóbbinak jellegzetes példája Németh László citálása: „A lebecsülés jogos lehet, mint ítélet, de nem lehet az mint magatartás. Országunk mint hely lehet elmaradott, szánalomra méltó, mint működésünk kijelölt helye minden terek közül a legfontosabb.” Az idézés itt intés és vallomás. Előzménye is figyelemfelhívó: „Mi hát a teen-dő? Először is tudni, amit Németh László következőképp fogalmazott: „A nagy érzelmek hangzatos kijelentésétől szemérmesen tartózkodó, a közhelyektől és frázisoktól irtózó író itt egy idézet védelmébe húzódik, hogy álláspontját tisztázza, s mégse tűnhessék hivalkodónak.

Ha nem is kezdettől, de a *Termelési regény* óta meghatározó eleme Ester-házy prózájának az anekdota, aminek itt történelmi, nemzeti, sőt lélektani indoklását kapjuk. Hogy tudniillik évszázadokon át a nagy bajban, fenyege-tettségben is megőrzött nyugalom, a szabadságvágy, s az igazságtalanság ki-figurázása nyilatkozik meg alakjában. Ezekben az anekdotákban nem is a poén az igazán lényeges, hanem a szóferdítéssel komikus légkört teremtő in-dítás („Egy izgalmas kávéülés alkalmával a demokratikus önellenőrzés egyik szószólója...”), amely máris eufémisztikus csavarásokkal jellemzi a kor ab-szurditásait. A kifejelet voltaképpen a legnevetésesebb, pedig csak mint-egy mellékes körülményeket érint („...kíméletlen hangon támadta saját magát a belügyi szervek túlkapásai miatt...”), ehhez képest a poén elő-készítése („...miközben szemére lobbantotta, hogy nem megfelelő képzettség-gel bíró egyéneket alkalmaz kebelében...”), s a csattanó („Erre Rákosi csak annyit jegyzett meg, ezekre az állásokra ezért a fizetésért püspököket nem kaphatunk.”) voltaképpen szokványos. Az anekdotákban (az íróval szólva) „szent valóság és színes költészet ölelkezik”, vagy kevésbé szent valóság és profán képzetjáték, mint a szerkesztőségből kapott elutasító levél (amely arra hivatkozik, hogy „A tilalomfák még állanak”), s az arra következő obszcén-komikus „látomás” alkalmával. (Más kérdés, hogy családról, barátságról ben-sőségesebb, megindítóbb anekdotikus rajzolatai voltak, a politika, a történe-lem szférájában szükségyszerűen elvontabb, s kevésbé megbízható minden, nehezebben is érthető, mint például a kuruc—labanc allegorizálás esetében.)

Új a *Kis Magyar Pornográfiában* nemcsak a formai ötletek ilyen variá-ciója, hanem a gondolati rétegek, célzások színeképe is. Újszerű, s árulkodó az önkomentárok sora. Arról tanúskodik, hogy szerzőnket távolról sem hagyták közömbösen az őt immár több mint tízesztendő s pályáján illető elmarasztalá-sok. A Móricz, vagy a móríci epikai hagyomány jegyében őt gáncsoló szem-léletet megérti ugyan (hiszen a történelmi helyzet „nyomorúság”—ából száрма-zik), de azt vallja, hogy „megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népbem-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban—állítmányban. Nem mert hazátlan

bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgylis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése." A nyilatkozatot szokás félreérteni, pedig egyértelmű tételt formuláz: igazi író nem függetlenítheti magát korától, környezetétől, s mindenféle hűségnyilatkozat nélkül is értéket teremt, komoly igazságokat tudatosít népe, nemzete számára. Ezzel szemben hiába vállal deklaráltan népet-nemzetet bárki, ha művészileg jelentéktelen produktálva csak kárt okoz, hamis szembeállítások lehetőségét teremtve meg. Esterházy a közvetlen politikai feladatokat nem vállaló irodalomhoz vonzódik elvileg is, de gyakorlatilag is, mert egy másik rész tanúsága szerint önmagára nézve problematikusnak tartja a nem művészi formában történő megnyilatkozást. A demokráciával kapcsolatos kötetlen beszélgetésre hívják a Rádióba (a szöveg alanyát), amit azzal hárit el, hogy „igazán köszöni a figyelmet, de ő nem tud kötetlenül beszélni... ő csak kötötten tudhat beszélni, kötötten meg utál". (Az irodalmak történetére visszatekintő olvasót az vigasztalhatja, hogy a műalkotások általában időtállóbbnak és gazdagabbnak mutatkoztak a nyilatkozatoknál.)

Nem jelenti ez azt, hogy a Kis Magyar Pornográfiában, esztétikai tényre átminősülve, ne lehetne találni komolyan veendő eszmei értéket. Az író, akiben alkotás közben valóban „megnő a szeretet”, sem nem elvtelen, sem nem tartózkodik az állásfoglalástól. Amikor azt mondja, hogy „Egy anya az nem grófnő vagy parasztasszony!”, akkor előítéletek ellen emel szót a „szabadabb emberi lét érdekében”. Amikor (a szöveg alanyának) egyik ismerőse arról beszél, hogy „szerszámkészítőre mindenütt szükséglet van, apám, még Canadában is”, válasza csak csak ennyi: „Itt is.” (E profán dialógus a Németh László-idézet megfelelője.) Amikor a mestert idézi („Egy: minden kegyelem, kettő: szeress.”), vagy önnön hivatásáról beszél („nekem az a hálás szerep jut, nem tudom, sikerrel-e, hogy könnyet törüljek, sebbe ragadt gézt tépjek, és a napfénytől forró, gyilkos tarkókat simogassam”), aligha absztrakt és „kivülálló”, inkább csak őszintén megvallja, hogy szemében a társadalmi cselekvés ilyen vagy olyan formái hitelüket veszítették. S ha időnként egyedül marad, az sem finnyás visszahúzóds, hanem szomorú konstatalása annak, hogy milyen reménytelen dolog szembeszállni a mégoly jogos fájdalmonkon alapuló elfogultságokkal (*Hadikikötő*). Iróniájának („Irónia, Musillal szólva: ha úgy ábrázolunk egy klerikális személyt, hogy mellette egy bolsevik is találva legyen.”) biztonságérzetét egy olyan kikezdhethetlenné tartott, főbb elemeiben a kereszténységgel megegyező értékrend biztosítja, amely a pillanat, az esetleges fölé kíván nőni: „A lélek mérnöke, gondolta, nem taktikázhatik, ebben különbözik a jó tanácselnöktől. Nem hasznosnak kell lennie, hanem főként szabadnak. Azaz a gyakorlatban: nem lojálisnak, hanem igaznak...”

Esterházy modora ezúttal is kamaszos, némegyszer kihívó. Megvesztegető humorral pellengérez ki minden szólamszerúséget: „Megnyugtató arra gondolni, hogy elzavartuk az urakat, föld osztva, mienk a gyár, földet vissza nem adok: mindez valóban gigászi, nem lehet eléggé dicsérni. Mindazonáltal kicsit elege van az embernek ebből az egész egészsből.” Tekintélyvel nem tűrő játékoságának sajátos változata, ha egy szereplőt beszéltet úgy, hogy magát a figurát is megeleveníti általa: „úgy érezte, a KISZ-ben is inkább csak önmaguknak dobálják azt a bizonyos lasztit, hogy lecsaphassák”. Magatartásának elfogódottság nélküli üdeségét az adja, hogy nem tisztel semmit meven: „mainapság nincs olyan kormány vagy párt, amit ne lehetne napestig csepulni — Vörös Csepul, vezesd a harcot! —, miért volna a miénk kivétel; de nem akarna úgy tenni — és így hazudni —, mintha mifelénk ez valami bevett

szokás volna, nem, nem bevett szokás, magas és félmagas helyeken szívesen hanyatlanak ilyenkor hátra, mint hervadt grófnők, *drágám, a repülőst!*". Az író nevetségessé teszi a „parti áfész” vezetőit, akik visszaélnék hatalmukkal, azokat, akik az ötvenes években „kiemelt” üdülőben nyaraltak, s öncsaló egocentrikussággal mondták, hogy „Hol van ehhez a Horthy-rendszer?”, az önfelmentő frázisokat: „mi az isten lovát akarnak, nem lehet 30 év alatt Amerikát csinálni, ilyen múlttal, azért csak más a törökkel vesződni, mint az eredeti tökefelhalmozással”.

A Kis Magyar Pornográfia szellemi pikantériája annak a kettősségnek a felerősödése, ami kezdettől meghatározója Esterházy prózájának, hogy a legkonzervatívabb és a leginkább avantgard író egyszerre. Tradicionális eszmeileg is (erről már esett szó), s művészileg is, ha anekdotizmusára gondolunk. De újító szokatlan szerkesztésmódjával, nyelvtörő-nyelvteremtő fantáziájával, s nem utolsósorban a mű szokatlanul merész, „pornográf” részletei révén. S ezen túl is a könyv minden lapja, szinte minden mondata kétarcú. Az I. rész bocacciói epizódjai nem pusztán vaskosak, hiszen a politikai-ideológiai kérdéseket érintő fesztelenségnek a megfelelői, közös bennük a dolgok kendőzés nélküli néven nevezése. A cím, Kis Magyar Pornográfia részben erre céloz. Nemcsak tiszteletre méltó, nagy történeti súlyú nyelvészeti munkák címére rimel, hanem ezen politikai és erotikus szabadszájúságot veszi (meglehetősen mulatságos módon) egy kalap alá. Mint eddigi címadásai, ez is telitalálata Esterházyinak, mert meglepő is, s a négy részt eme elvontabb síkon össze is kapcsolja. (Az I. rész utolsó epizódja adja ezen „összevonás” jellegadó példáját, egy kipontozott, s kétféleképpen érthető szó beiktatásával egyesítve politikai blaszfémiát és trágárságot.)

A bonyolult forma és a nyelvi trükkök (a csupa kérdő mondatból álló III. rész) valóban összetett élmény visszaadására hivatottak, amit maga az író is hangsúlyoz arról szólván, hogy „az anekdota a tárgyát... mintegy rendben levőnek találja”, holott a Rákosi-korszak „nagyobb szégyen és titok, ... hogy csak úgy fecsegni lehetne róla, és hátha nem tudunk róla valóságosan beszélni, mert ilyenek vagyunk és itt vagyunk, akkor ne beszéljünk róla”. Megindokolja tehát önnön megszólalásmódját, s meg is fosztja létjogosultságától. Ez a paradoxon legtöbb esetben az akasztófahumor kettős hangzatába torkollik. Amikor azt mondja, hogy a szabadság a „korszak vezető fogalma volt”, ez egyáltalán nem felhőtlen vicc, akárcsak a következő részlet: „S ha a tévedés tárgya kizárólag csak a régi uralkodó osztály lett volna... halottak nélkül nincs háború... minden részvétünk a hozzátartozóké... volt-nincs az a csók, kész-passz, hatszáz. A tragikus éppen az volt, hogy a munkásmozgalmi kigyó az önnön farkába harapott.” (Dániel Lőrincnek, a „szemtanú”-nak a vallomásai.) Van ezekben a fájdalmas-gunyoros stílusutánpótlásokban felszabadultság, de van bennük valami nyomasztó is. Mert hiszen az adott korszak következményei ismereteseek: „a nép körében az erkölcs hanyatlásnak indult, a túlélő veszedelem megkeményítette az embereket, és mint vihar múltával a tengerészek, gonoszabbak, ostobábbak, vakmerőbbek, bűneikben és erkölcstelenségükben megátalkodottabbak lettek, mint annak előtte voltak”. Az újrakezdés, a remény garanciája a legyőzhetetlen életszeretet, a fiatalság, a folytonosság mámore, spontán bizonyossága: „a reggel úgy csöpög ránk, mint a kloroform a műtőasztalon, a hó hideg, nagy ágas fákon lógnak a ruhák, köntös, mente, dolmány, virrad, vizsgálunk és kétkedünk, messzi a lovasok fenségesen és kihívó hidegvérrel kocognak, Magyarország nem volt, hanem lesz?”

A súlytalanító ellenpont a modor, a könnyed aszociációs kör. (Némi aggo-

dalmat is kelthet: vajon mindenki ismeri a *cápa! cápa!* viccet, ami nélkül a *Konszolidáció* homályos értelmű, mindenki számára ismerős Sárdy János kifejtésével a „Rouzsalevél”?) Amely minden látszólagos komolytalansága dacára képes visszaadni a mű ellentétes elemekből összeadódó alkatát. „A sündisznók fáztak. Ezért közel húzódtak egymáshoz, de akkor meg töviseikkel szúrták egymást. Ismét eltávolodtak, ismét fázni kezdtek. Aztán úgy helyezkedtek el, hogy közel legyenek egymáshoz, de ne annyira, hogy a töviseikkel megszúrják egymást.” E kis példabeszéd igen szerencsésen fejezi ki a Kis Magyar Pornográfiában megnyilatkozó szerzői alapmagatartást. Közel lenni, ám távolságot tartani, meleget adni, s mégsem szűrni, tartani egymástól, de összetartozni, közös sorban egynek lenni. A helyzet, helyzetünk nehézségeivel számolni, de itt keresni szerepet, jövőt. Nem fogadkozni, nem látszani másnak, igazságot szólni, s tenni a tehetőt. (*Magvető.*)

IMRE LÁSZLÓ

Sziládi János: Kísérlet

Egy ember keresésének története ez a könyv. Az író rábukkan napjaink jellegzetes értelmiségi típusának, Töreki Sándornak a naplójára. Mindent tudni akar hőseről, megszállottan nyomoz utána. „... nekem épp ez az ember kell. Őt keresem, a jó ég tudja, mióta. Őt, akit irigylek és megvetek, de aki mindig is az a *tükör* volt számomra, amelyből *képzelt magam* bólint rá tettemre, vagy küld... szóval oda...” A fektív napló értelmezése egyúttal önmeghatározás, önvizsgálat is, „utolsó kísérlet az igazság kiderítésére”. Töreki sorsában Sziládi a magáéra ismer, s abban is bizonyos, hogy rajta kívül még nagyon sokan meg akarják találni a rejtélyes napló íróját. Töreki irományának paradigmikus voltához, mintaérvényéhez aligha férhet kétség. Ugyanakkor figyelemre méltó kísérlet történik itt a regényformával, annak átalakításával is. A cím többértelműségéhez ez is hozzájárul.

Az elméleti munkát, az intézetet a gyakorlatra cseréli föl Töreki, „a citátumok útvesztői” helyett a valóságot választja. Egymással homlokegyenest ellenkező színtereken, „a állami gazdaság, a gyár, a színház más-más álarcú világában” fordul meg, s mindenütt „a máshol megtanulhatatlanok” izgatják. A tapasztalatok, a pofonok „mázsányi” könyvnél és tanulmánynál is többet érnek szemében. A szándékot „a tett próbáján” szeretné vizsgáztatni. Főfőllekesülő Ádám, akit újabb és újabb utakra dob a sors. (és a felsőbb vezetés). Helyét, személyes és közösségi funkcióját keresi Töreki. Sikerembernek semmiképp se nevezhető: kudarc kudarcot követ. Az újrakezdés erős igénye, „a padlóról mindig felállni akaró makacssága” azonban átsegíti a válságokon. Rokonszenves ember — s nemcsak az író számára. Vonzó figura, mert az ember lényege a kísérletezés és a kíváncsiság. Közösségre vágyik, őszinte emberi kapcsolatokra, de azt kell látnia, hogy többnyire érdekből, tévedésből állnak mellé. Vezetői posztjain ütközőponton érzi magát. Fölülről ott az ellenőrzöttség, a tudat, hogy nagyobb erők kezében van. Másfelől a hízelgők, a szakmailag őt lenézők seregével találja magát szemben. Valódi konfliktusok, életes szituációk követik egymást. Gondunk Töreki nem titkolt szakmai tájékozat-